

نظرسنجی در تشخیص وضعیت هویت شهر مشهد

علیرضا رضوانی^۱

دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

rezvanialireza@yahoo.com

چکیده

از چند دهه پیش و به خصوص چند سال اخیر موضوع بحران هویت در معماری و شهرسازی ایران موضوع بحث و پژوهش بسیاری از صاحب نظران بوده است. این وضعیت نامطلوب، به ویژه در شهر مشهد با ماهیت مذهبی و داعیه پایتخت معنوی ایران چهره پررنگ تری را نشان می دهد. این مقاله با فرض به اینکه شرایط موجود شهر مشهد با نقش و سابقه آن انطباق ندارد، گزارشی از نتایج نظرسنجی انجام شده توسط محقق در طرح توسعه کمی و کیفی زیارت امام رضا (ع) را ارائه می دهد که هدف آن ارائه تصویری از هویت شهر مشهد براساس دیدگاه صاحب نظران و کارشناسان برجسته است و به این سؤال کلی پاسخ می گوید که شاخصه های کالبدی-فضایی شهر در نظر آنان چگونه است. نظرسنجی از طریق پرسشنامه با مجموعه ای از سؤالات باز و بسته انجام پذیرفته و بیش از ۱۰۰ نمونه قابل تحلیل بر اساس طیف لیکرت تهیه شده است. کلیه اطلاعات در نرم افزار اکسل (Excel) و اس.پی.اس.اس (SPSS) مورد ارزیابی قرار گرفته که برخی از نتایج آن در این مقاله ارائه می گردد. یافته ها نشان از شرایط نامطلوب و شاخص های هویتی معماری و شهرسازی دارد و گواهی می دهد که وضعیت موجود شهر مشهد، چه در پاسخگویی به نیاز شهروندان و چه زائران از آنچه مورد انتظار صاحب نظران است فاصله قابل توجهی دارد.

واژه های کلیدی: هویت، سند راهبردی، وضع موجود، مشارکت نظری، متخصصین برجسته

۱- فوق لیسانس معماری و دکتری شهرسازی، استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

۱. مقدمه (بیان مسئله، تعاریف و پیشینه)

هویت کلمه و اصطلاحی با سطوح مختلف و متفاوتی از معناست؛ عموم مردم و از سوی دیگر متخصصان بافهمی خاص آن را به کار می‌گیرند و اکثراً توافق معنایی در کاربرد آن وجود ندارد. بهزاد فر معتقد است که وقتی واژه هویت با شهر در هم می‌آمیزد، مشکل دوچندان می‌شود (بهزاد فر، ۱۳۸۶: ۱۵). شهر ارائه‌کننده و مکان بالقوه‌ای برای شکل سطوح هویت و مشارکت شهروندی است (Delanty and Jones, 2002). شهر مظهر و محصول بارز و برجسته تمدن بشری است؛ به این ترتیب هر مشخصه فیزیکی در شهرها می‌تواند به عنوان نتیجه این تعاملات و تأثیرات در نظر گرفته شود و علاوه بر آن ویژگی‌های کالبدی شهرها را می‌توان شامل بسیاری یا همه مشخصه‌های تمدنی در نظر گرفت که در طول قرن‌ها تحت تأثیر این عوامل شکل گرفته، تغییر و توسعه پیدا کرده‌اند. درواقع شهرها نمایش‌دهنده و بیان‌کننده بخش عمده‌ای از توانایی، دانش و تکنولوژی، علم و هنر آدمیان است. به تعبیر کامل کلمه، شهرها تبلور هویت ملت‌ها و فرصتی برای شناخت شاخصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، جغرافیایی و فرهنگی آن‌ها بوده‌اند و به همین دلیل شهر دارای وجود، چیستی و شاخصه‌های متعدد و متکثری است و لذا به طرق متفاوتی قابل به تشخیص، درک و تعریف است.

شهر را می‌توان به اجزا و عناصر متعدد مفهومی و کالبدی تقسیم کرد و از طریق شناخت آن اجزا و عناصر به شناخت شهر و هویت آن نائل آمد. می‌توان شهر را به عناصر طبیعی، عناصر مصنوع و انسانی آن تقسیم کرد. عناصری طبیعی که توسط سازندگان شهر ساماندهی شده‌اند، یا به همان شکل طبیعی جزئی از شهر تلقی می‌شوند. محتوی شخصیتی شهرها با اختصاصات طبیعی محل استقرار آن‌ها، قالب، شکل‌بندی، فضا بندی، اجزای سیستمی عناصر کالبدی و ساختار مصنوع آن‌ها و اختصاصات انسانی پیچیده شهروندان آن‌ها عجین است (بهزاد فر، ۱۳۸۶: ۵۳ و ۵۴). به نظر نقی زاده برخی هویت شهر را آن ویژگی‌هایی می‌دانند که با مشاهده و ادراک ظاهر آن می‌توان دریافت لیکن عموماً تلفیقی از هویت ظاهری، شخصیت و روحیه شهر به عنوان "هویت شهر" مدنظر قرار می‌گیرد. این هویت دربرگیرنده همه جوانب ظاهری، کالبدی، تاریخی، عملکردی، فرهنگی، فنی و هنری شهر است (نقی زاده، ۱۳۸۶: ۳۲۶). متابولیت‌ها نیز شهر را به مثابه یک موجود زنده تعریف کرده‌اند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۵۶). لذا می‌توان برای آن کالبد و روح قائل شد، این می‌تواند بنیادی‌ترین شیوه از تعریف و تجزیه ساختاری شهر باشد. شهر محصول خلاقیت و حضور انسان است بنابراین بدون او معنی و مفهومی ندارد. در این نگرش هویت انسان‌ها به عنوان شهروندان و سازندگان (طراحان و مدیران و...) نقش اساسی در تشخیص هویت شهر در کنار کالبد شهر بازی می‌کند.

براساس مطالعات انجام گرفته در طرح زیارت و تدوین سند راهبردی معماری و شهرسازی، هویت شهری و معماری یکی از مباحث اولویت دار مطالعات شناخته شد و براساس مطالعات انجام شده (رضوانی، ۱۳۹۱: ۵۱) و تعاریف متعدد ارائه شده از طرف صاحب نظران در بیان شاخص های هویت، هشت مؤلفه بنیادین شناسایی شد: ۱- هویت به مفهوم موجود بودن و چیرستی پدیده ۲- هویت به مفهوم خدا گونه بودن، ۳- هویت به مفهوم معنا، ۴- هویت به مفهوم تمایز از غیر، ۵- هویت به مفهوم خاص بودن، ۶- هویت به مفهوم مشابهت و این همانی، ۷- هویت به مفهوم هماهنگی (در فرم، عملکرد و محتوا)، ۸- هویت به مفهوم گذشته گرایی (رضوانی، ۱۳۹۱: پیوست ۶). با این وجود تجربه کاربرد این اصطلاح در نزد متخصصان معمار و شهر ساز به طور کلی سه وجه (شاخصه کلان) نسبتاً متمایز را در تعریف هویت ارائه می کند: اول؛ "تمایز از غیر"، دوم؛ "ارتباط باریشه ها و پیوند تاریخی" و سوم؛ "شاخص بودن"، در میان این سه وجه نیز آن گرایش که بیش از دو گرایش دیگر در هویت دار بودن یک شهر نزد صاحب نظران مورد مباحثه است وجود پیوند با فرهنگ سنتی و تاریخی معماری و شهرسازی است.

شهر مشهد با سابقه ۱۲۰۰ ساله و با علت وجودی و توسعه برگرفته از وجود مرقد مطهر امام رضا (ع) و جایگاه مورد انتظار پایتخت معنوی و دومین کلان شهر ایران، قطعاً هویتی را طلب می کند که به ظن و گمان بسیاری از صاحب نظران شرایط موجود انطباقی با آن ندارد.

تحقیقات بسیاری از صاحب نظران و تلاش های نگارنده از سال ۱۳۸۴ در تحقیق و تدوین کتاب "در جستجوی هویت شهری مشهد" به کارفرمایی مسکن و شهرسازی وقت و در شناسایی هویت شهرهای ایرانی تاکنون و انتقاد از بحران موجود، زمینه مباحثه و جدل های فراوانی را در جراید و جلسات متعدد در خصوص هویت شهری رقم زده و امروزه به بحث اصلی در توسعه کالبدی- فضایی شهر مشهد تبدیل شده است. با توجه به اهمیت هویت شهری در طرح مطالعاتی زیارت در حوزه معماری و شهرسازی و با توجه به جایگاه مشارکت نظری در تدوین اسناد راهبردی توسعه برای تشخیص و تعیین شاخص ها، مسائل اصلی و راهبردها (حبیبی و سعیدی رضوانی، ۱۳۸۴؛ علی احمدی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۹)؛ نگارنده به عنوان مجری طرح اقدام به نظرسنجی از طریق پرسشنامه در فاز ۲ مطالعات نمود. بدیهی است تحقق طرح های توسعه از طریق "برنامه ریزی"، "اجرا" و "کنترل" میسر خواهد بود و طراحان، برنامه ریزان و مدیران شهری موتور محرکه این سه محور عملیاتی توسعه شهری هستند و لازم است نه تنها به جهت ایجاد حساسیت نسبت به برنامه بلکه به عنوان یک جزء اساسی از فرایند تصمیم سازی نظرات آنها مورد توجه و بهره برداری قرار گرفته، تحلیل و گزینش گردد.

آنچه این نظرسنجی را دارای اهمیت و ارزش می‌کند آن است که جامعه مخاطبی از ۱۰۶ کارشناس و کارشناس ارشد و مدیران دست‌اندرکار در رابطه با معماری و شهرسازی شهر مشهد را در بر گرفته و نظرات آن‌ها را جویا شده و ارزیابی آن‌ها را در رابطه با مؤلفه‌های مختلف هویتی حوزه معماری و شهرسازی مدنظر قرار داده است. درواقع کمتر نظرسنجی با این سطح از جامعه مخاطب کارشناس و کارشناس ارشد در رابطه با تشخیص هویت معماری و شهرسازی شهرهای ایران و از جمله مشهد تا اکنون انجام شده است.^۱

۲. روش و طرح فنی تحقیق

۲-۱ طراحی پرسشنامه

روش تحقیق در پژوهش کلان یادشده ترکیبی از روش‌های مختلف از روش‌های اسنادی-کتابخانه‌ای تا تحلیلی-تطبیقی بوده است لیکن بخش نظرسنجی آنکه این مقاله حامل بخشی از آن است به کمک پرسشنامه انجام شده است. کیفیت تنظیم پرسشنامه در به دست آمدن اطلاعات صحیح و درست و قابل تعمیم بسیار با اهمیت است لذا در تهیه پرسشنامه انتخاب پارامترهای مناسب و مقیاس یا طیف^۲ و نوع سؤال از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.^۳

مضمون سؤالات براساس تعاریف آمده در مقدمه از هویت براساس مطالعات نگارنده و جمع‌بندی بر سه مؤلفه اصلی "تمایز بودن"، "برجسته بودن" و به‌خصوص "ارتباط با گذشته" و همین‌طور بر اساس دغدغه‌های عنوان شده در مصاحبه‌ها با متخصصین مختلف و صاحب‌نظران در فاز ۱ مطالعات طرح زیارت، شامل مسائل بحرانی شهر مشهد، اهمیت هویت، طرح‌های اصلی توسعه شهر، نقش سازمان‌ها در هویت‌بخشی، چگونگی ارتباط با گذشته، هویت زیارتی شهر، سیما و منظر شهر، پیشنهادهای رفع بحران و ... تنظیم شده‌اند. این پرسشنامه شامل ۱۷ سؤال بوده که این سؤال‌ها هر یک به زیر بخش‌های مختلفی تقسیم شده است. طیف‌های متعددی وجود دارند، مثل طیف بوگاردوس، تورستن، لیکرت، گاتمن و آزگود. دقت و ساختار قالب‌های طیف لیکرت و افتراق معنایی، بیش از شکل‌های دیگر ابزار است؛ زیرا این قالب‌ها

۱ - لازم به توضیح است که طرح مطالعاتی توسعه کمی و کیفی زیارت امام رضا در دو فاز به انجام رسیده، در فاز یک که به جمع‌آوری اطلاعات پایه اختصاص داشته است نظرسنجی به‌صورت مصاحبه توسط مشاورین دیگر به انجام رسیده و فاز دو مطالعات در حوزه معماری و شهرسازی توسط این مشاور انجام شده است.

2 - scales

۳- پارامترها می‌توانند مشخص و دانه‌ای یا پیوسته و طیف‌گون باشند (رجبی، ۱۳۸۹؛ میلر، ۱۳۸۰: ۲۱۶) دسته اول سؤالات با یک پارامتر مانند سن یا جنس مشخص می‌شوند ولی در دسته دوم سعی می‌کنیم در سنجش، نگرش‌ها، تمایلات و کیفیت‌ها را به‌صورت کمی درآوریم. در این شرایط از مقیاس‌ها و طیف‌ها استفاده می‌کنیم.

داده‌هایی را ایجاد می‌کنند که برای شاخص‌سازی و مقیاس‌سازی مناسب است (بی، ۱۳۸۵: ۳۸۴). در این نظرسنجی طیف پنج گزینه‌ای لیکرت به عنوان مقیاس اصلی انتخاب شده است. سؤال‌ها در دودسته باز و بسته^۱ می‌باشد. چند شیوه در طرح سؤال‌ها به کار گرفته شده است؛ در سؤال‌هایی که به ارزیابی یکی از متغیرهای معماری و شهرسازی شهر مشهد در یک حالت کلی می‌پردازد علاوه بر پاسخ‌هایی در طیف لیکرت دارای یک قسمت شامل توضیح چرایی انتخاب پاسخ است که پرسش‌شونده در رابطه با علت انتخاب پاسخ خود در چارچوب طیف لیکرت توضیح می‌دهد.

یکسری سؤال‌ها نیز در زیر بخش‌های متعدد در قالب مؤلفه‌های مربوط به یک متغیر معماری و شهرسازی طراحی گردیده است که به عنوان مثال می‌توان به ارزیابی کیفیت هر یک از مؤلفه‌های کالبدی - فضایی شهر مشهد در یکی از سؤالات اشاره کرد که به وسیله نه مؤلفه و متغیر معرفی شده کالبدی و فضایی شهر مشهد، پرسش‌شونده به ارزیابی در چارچوب طیف لیکرت می‌پردازد. برخی از سؤال‌ها نیز به صورت بازطراحی شده تا پاسخ‌دهنده بتواند به صورتی کامل نظر و ارزیابی خود را در رابطه با سؤال مرتبط به نگارش درآورد. در ابتدای پرسشنامه نیز با تعریف برخی کلمات کلیدی چون هویت، شهر زیارتی، ساختار کالبدی- فضایی، سیما و منظر شهری، توسعه پایدار، بدنه‌های شهری و ... زمینه تفاهم نظری در معنای اصطلاحات بکار گرفته شده را فراهم کرد.

۲-۲ جامعه نمونه و شیوه انجام کار

برخلاف روش تحقیق پایشی، اعتبار روش مدل‌های استراتژیک در تحقیق به تعداد شرکت‌کنندگان بستگی ندارد بلکه وابسته به اعتبار علمی و تخصصی پرسش‌شوندگان است (Dunham, 2001:7). در طیف لیکرت ۱۰۰ تا ۱۲۰ نمونه برای نظرسنجی اصلی بکار می‌رود (رجبی، ۱۳۸۹) با این وجود جهت افزایش اعتبار تعداد پرسشنامه نهایی سنجش شده از متخصصان و کارشناسان در این پژوهش تعداد ۱۰۶ نمونه است.

اجرای موفق یک استراتژی در طرح‌های راهبردی توسعه، به پشتیبانی یکپارچه سازمان‌های مدیریتی و ذی‌دخل در برنامه توسعه بستگی دارد؛ در صورت عدم تحقق چنین پشتیبانی و هماهنگی، استراتژی ناموفق می‌ماند (دیوید، ۱۳۹۳: ۴۲۶؛ Mouritzen and Svava, 2002؛ حبیبی و سعیدی رضوانی، ۱۳۸۴) و از این رو در

۱ - در روش تحقیق دسته‌بندی‌های مختلفی بانام‌های متفاوت از سؤال‌ها وجود دارد. در یک طبقه‌بندی سؤالات را به سؤالات بسته و باز تقسیم می‌کنند. سؤالات بسته شامل چند دسته: سؤالات دوگانه (دو انتخابی مثل وضعیت تأهل)، سؤالات چند انتخابی (انتخاب از میان چند چیز یا...) سؤالات طیفی (طیف بین کم و زیاد و یا دوره‌های زمانی) و مقیاس ارزش‌یابی که نمره خامی مثلاً از صفر تا بیست داده می‌شود، هستند. در مورد سؤالات باز، نظر افراد به صورت آزاد (مثلاً در مورد شغلشان یا فضای شهرشان چیست) که می‌بایست برای تحلیل آماری پاسخ‌ها به صورت سؤال‌های بسته در نرم‌افزارها وارد شوند.

انتخاب پرسش‌شوندگان سعی بر آن بود که از متخصصان برجسته و کارشناسانی که نقش مهمی در تدوین برنامه‌ها و طرح‌های توسعه داشته و یا در سازمان‌ها و ارگان‌ها جایگاه کلیدی در مدیریت برنامه‌ها و کنترل آن‌ها دارند و یا سابقه پژوهشی یا اجرایی در حوزه معماری و شهرسازی شهر مشهد دارند، بهره گرفته شود. با توجه به روند طراحی و اعتبارسنجی محتوا و مشخص نمودن جامعه مخاطب، فرایند نظرسنجی در طی مدت یک ماه به صورتی مداوم انجام گرفته است. نظرسنجی در این فرایند بر عهده مجری و کارشناسان ارشد طرح بوده که با مراجعه به سازمان‌ها، مؤسسات، ادارات و دیگر نهادهای مسئول و درگیر در موضوع زمینه نظرسنجی را از کارشناسان آن مجموعه‌ها فراهم آوردند. علاوه بر آن مؤسسات آموزشی و پژوهشی و مهندسان مشاور باسابقه از جمله مخاطبانی بودند که در این نظرسنجی مدنظر قرار گرفته و جهت پر نمودن پرسشنامه‌ها به آنان مراجعه گردید. از مجموع ۱۸۰ پرسشنامه تحویل داده شده، ۱۳۰ پرسشنامه توسط صاحب‌نظران پاسخ داده شد و از این میان ۱۰۶ پرسشنامه که با دقت پر شده بود واجد ارزیابی شناخته شدند. لازم به توضیح است که ۷۰ درصد پرسش‌شوندگان مرد و ۳۰ درصد زن بودند؛ ۷۸ درصد پرسش‌شوندگان بالای ۳۰ سال سن داشتند؛ و سطح تحصیلی ۹۵ درصد بالای لیسانس بوده است.

۲-۳ قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری:

پس از تنظیم پرسشنامه آن را در اختیار ۵ نفر از متخصصین همکار قرار دادیم تا نظراتشان را در مورد پرسشنامه مطرح کنند که منجر به تغییراتی در پرسشنامه شد (بررسی روایی پرسشنامه)^۱ سپس تعداد ۱۵ پرسشنامه توسط گروهی از جامعه آماری به صورت آزمایشی تکمیل شد^۲. می‌توان در این مرحله با بهره‌گیری از روش‌های آماری و نرم‌افزارهای مربوطه به بررسی پرسشنامه پرداخت از جمله معروف‌ترین این

۱- بررسی روایی پرسشنامه ابتدا با بررسی منابع موجود و بررسی سوابق صورت می‌گیرد. سؤالات پرسشنامه می‌باید با توجه به اهداف، فرضیات و سؤالات تحقیق تدوین گردد. نظر کارشناسان و خبرگان می‌تواند کمک خوبی برای بهبود روایی ابزار اندازه‌گیری باشد. به این منظور پرسشنامه همراه با اهداف و فرضیات و سؤالات آن در اختیار تعدادی از افراد صاحب‌نظر و کارشناس در زمینه تحقیق مربوطه گذارده می‌شود و از آنان خواسته می‌شود تا نظر اصلاحی خود را در مورد سؤالات پرسشنامه ارائه دهند. علاوه بر این با پیش‌آزمون پرسشنامه که در آن تعدادی پرسشنامه در جامعه موردنظر به صورت نمونه تکمیل می‌گردد، می‌توان پی به مشکلاتی در پرسشنامه برد و با انجام اصلاحات اعتبار آن را بالا برد (میلر، ۱۳۸۰: ۲۱۶؛ اوپنهایم، ۱۳۶۹).

2 - pretest

غالباً با تکمیل تعدادی پرسشنامه محقق می‌تواند متوجه شود که آیا افراد جامعه موردبررسی برداشت و درک درستی از سؤالات دارند؟ و آیا سؤالات از نظر جمله‌بندی و ترتیب و شکل و غیره درست تنظیم شده‌اند؟

روش‌ها محاسبه آلفای کرونباخ^۱ است که جهت بررسی «پایانی» به کار می‌رود. در این پژوهش اگرچه در مرحله تست اولیه پژوهش فقط به بررسی روایی پرسشنامه‌ها پرداخته شد، لیکن پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها بدین صورت عمل گردید: از مجموع ۱۳۰ تعداد پرسشنامه تکمیل شده ۲۴ نمونه که با دقت پایین و به‌طور ناقص تکمیل شده بودند حذف و برای حصول ضریب کرونباخ مطلوب (بالای ۰/۷۵) تعداد ۳ سؤال از مجموعه سؤالات در تحلیل‌ها و محاسبات حذف گردید^۲.

۲-۴ شیوه استخراج یافته‌ها و داده‌های پرسشنامه

نظرات در پرسشنامه‌های پر شده و استخراج داده‌ها در آن‌ها در سه سطح انجام گرفته است. در سطح اول؛ با توجه به اهداف ذکر شده در طرح فنی، اطلاعات پرسشنامه‌ها که منطبق بر طرح سؤالات یک و چندبعدی (ترکیبی) بوده وارد نرم‌افزار اکسل شده است و به‌صورت جداول، نمودارها و تحلیل‌های اولیه ارائه شده و تلاش شده است خروجی جامع و کاملی از یافته‌های مطالعه ارائه شود. در سطح دوم؛ پاسخ پرسش‌های باز به‌صورت دقیق مورد مطالعه و تحلیل محتوا قرار گرفت و نظرات و توضیحات ارائه شده در رابطه با هر سؤال باز به‌صورت موضوعی و دقیق به‌صورت واحدهای جمله دسته‌بندی گردید و تحلیل شد. در سطح سوم؛ برای تحلیل اطلاعات پرسشنامه‌ها از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس استفاده شده است. در این سطح تمامی سؤال‌ها کدگذاری گردید، سطوح و نوع هر یک از سؤال‌ها مشخص شد. علاوه بر آن جهت استفاده در تحلیل استراتژیک هر یک از سؤال‌های بسته که بر مبنای طیف لیکرت طراحی شده بود نمره‌گذاری گردید تا از این طریق اولویت‌بندی پاسخ‌ها به‌صورت منطقی انجام گیرد. با توجه به ظرفیت محدود، این مقاله شامل نتایج بسته این نظرسنجی است.

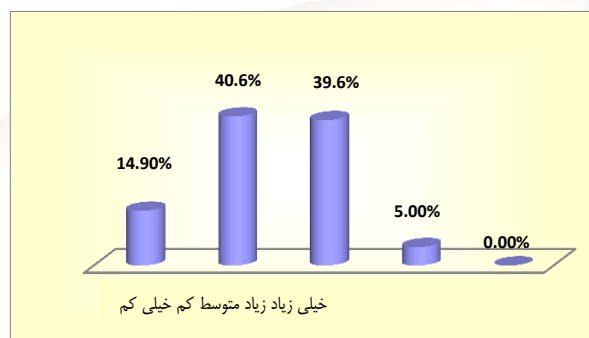
۲-۵ تعیین میزان کیفیت شاخص‌ها:

- ۱ - در مقیاس لیکرت اساس کار بر فرض هم‌وزن بودن گویه‌ها استوار است. بدین ترتیب به هر گویه نمراتی (مثلاً از ۱ تا ۵ برای مقیاس لیکرت ۵ گوی‌های) داده می‌شود که مجموع نمراتی که هر فرد از گویه‌ها می‌گیرد نمایانگر گرایش او خواهد بود. بدیهی است هر قدر شاخص آلفای کرونباخ به ۱ نزدیک‌تر باشد، همبستگی درونی بین سؤالات بیشتر و در نتیجه پرسش‌ها همگن‌تر خواهند بود. کرونباخ ضریب پایانی ۰/۴۵ را کم، ۰/۷۵ را متوسط و قابل قبول و ضریب ۰/۹۵ را زیاد پیشنهاد کرده. بدیهی است در صورت پایین بودن مقدار آلفا، بایستی بررسی شود که با حذف کدام پرسش‌ها مقدار آن را می‌توان افزایش داد ((Cronbach, 1951).
- ۲ - نرم‌افزار SPSS یکی از نرم‌افزارهای متداول برای تعیین پایایی با یکی از روش‌های فوق (و معمولاً روش آلفای کرونباخ) می‌باشد.

برخی از سؤالات پرسشنامه از انواع سؤالات ترکیبی هستند. قبل از ارائه نتایج سؤالات ترکیبی توضیحی در ارتباط با روش ارزیابی پاسخ این سؤالات ارائه می‌شود. این پرسشنامه به گونه‌ای طراحی شد که وضعیت کالبدی - فضایی را بر اساس شاخص‌های موردنظر با استفاده از طیف لیکرت بسنجد. لذا سؤالات مربوط به ارزیابی شاخص‌های کالبدی-فضایی در قالب گویه‌هایی که بر روی طیف پنج‌درجه‌ای تنظیم گشته‌اند طراحی و هرگونه از یک تا پنج، نمره‌گذاری شد، به این ترتیب که برای گویه‌های مثبت، گزینه بسیار زیاد با نمره ۵، گزینه زیاد با نمره ۴، گزینه متوسط با نمره ۳، گزینه کم با نمره ۲ و گزینه بسیار کم با نمره ۱، نمره‌گذاری شدند. سپس میانگین کیفیت هر بعد و شاخص برحسب مقیاس ۱ تا ۵ به دست آمد. عدد به دست آمده طبق جدول (۱) رتبه‌بندی می‌شود.

۳. یافته‌های حاصل از پرسشنامه

۳-۱ سؤال اول به ارزیابی میزان پاسخگویی ساختار کالبدی-فضایی به نیازها و مطالبات زائران اختصاص دارد؛ در این رابطه شکل (۱) نشان‌دهنده نتایج نظر کارشناسان و متخصصان است. نتیجه ارزیابی نشان‌دهنده آن است که حدود ۵۵ درصد صاحب‌نظران، ساختار کالبدی-فضایی شهر مشهد را پاسخگوی به نیازها و مطالبات زائران ندانسته‌اند (ارزیابی کم و خیلی کم) و درواقع بیش از ۹۰ درصد متخصصین، پاسخگویی ساختار کالبدی شهر مشهد را به نیازهای زائران متوسط و کمتر از آن ارزیابی کرده‌اند. این مطلب نشان از شرایط نسبی نامطلوب امکانات ساختاری شهر در ارتباط با زائران دارد.

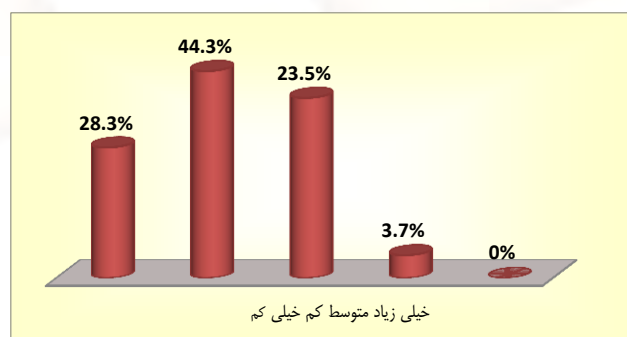

شکل ۱- نتایج ارزیابی متخصصان در رابطه با ساختار کالبدی - فضایی شهر مشهد

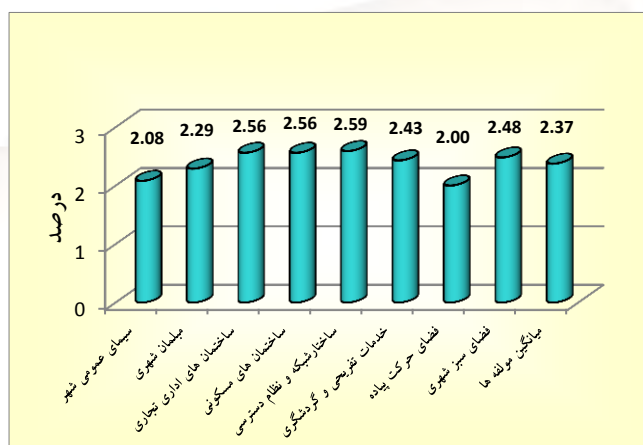
۳-۲ سؤال دوم به ارزیابی کارشناسان از هم‌خوانی و تجانس سیمای کلی شهر با نقش و عملکرد زیارتی آن اختصاص دارد که نتایج به‌دست‌آمده از این ارزیابی‌ها در نمودار شکل (۲) آمده است. نتایج این ارزیابی

نشان‌دهنده آن است که ۷۲ درصد، این هم‌خوانی را کم و خیلی کم و ۲۳/۵ درصد این هم‌خوانی را متوسط ارزیابی کرده‌اند و در مجموع بیش از ۹۵ درصد از مخاطبین هماهنگی و ارتباط مورد انتظار بین سیما و منظر شهر و نقش زیارتی آن ندیده‌اند.

۳-۳ سؤال سوم به ارزیابی کارشناسان از کیفیت کنونی هر یک از مؤلفه‌های کالبدی و فضایی شهر مشهد اختصاص داشته که در چارچوب هشت مؤلفه، ارزیابی کارشناسان در رابطه با آن مؤلفه‌ها سنجش شده است. بر مبنای شیوه محاسباتی که در جدول (۱) ذکر شده است، دیدگاه متخصصان از هر یک از مؤلفه‌های کالبدی- فضایی شهر مشهد از پرسشنامه استخراج گردیده که در نمودار شکل (۳) نشان داده‌شده

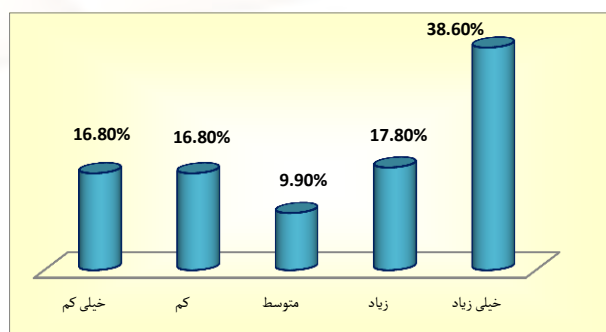
شکل ۲- ارزیابی صاحب‌نظران از هم‌خوانی و تجانس سیمای کلی شهر مشهد با نقش و عملکرد زیارتی آن

شکل ۳ - نتایج ارزیابی کارشناسان در رابطه با کیفیت مؤلفه‌های کالبدی فضایی شهر مشهد براساس جدول ۱

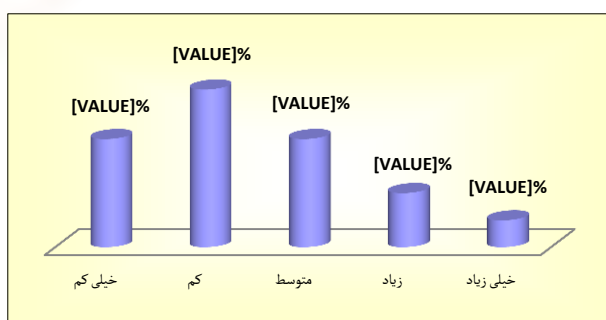
است. نتایج به دست آمده از ارزیابی کارشناسان در رابطه با کیفیت مؤلفه‌های کالبدی فضایی نشان‌دهنده آن است که به طور متوسط میانگین ارزیابی‌ها از حد میانه (۲/۶) پایین‌تر ارزیابی شده‌اند و با نگاهی دیگر تقریباً تمامی مؤلفه‌های ارزیابی شده در نظر صاحب‌نظران کیفیتی در حد متوسط و پایین‌تر داشته‌اند. در این میان بالاترین شاخص‌ها مربوط به شبکه دسترسی، ساختمان‌های مسکونی، اداری و تجاری و پایین‌ترین شاخص‌ها مربوط به سیمای عمومی شهر، فضاهای حرکت پیاده و مبلمان شهری می‌باشد و میانگین کل مؤلفه‌ها حدود ۲/۳۷ از ۵ است که شرایط مناسبی را نشان نمی‌دهد.

۳-۴ سؤال چهارم اهمیت موضوع هویت شهری را به خصوص در شهر مشهد مورد ارزیابی قرار می‌دهد که در واقع بیانگر توجه پژوهش در شناسایی ضرورت پرداختن به هویت شهری از دید کارشناسان، متخصصان و مدیران است. نتایج ارزیابی این سؤال در شکل (۴) آمده است. نتایج نشان‌دهنده آن است که بیش از ۵۵ درصد از پرسش‌شوندگان اهمیت توجه به مباحث هویت شهری را در مشهد زیاد یا خیلی زیاد ارزیابی کرده‌اند و حدود ۳۰ درصد اهمیت پرداختن به هویت شهری را کم و خیلی کم دانسته‌اند.

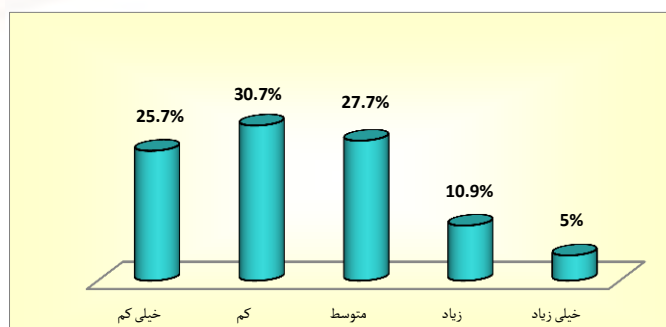
شکل ۴ - ارزیابی کارشناسان از میزان اهمیت هویت شهری

۳-۵ سؤال پنجم مکمل سؤال قبلی بوده و ارزیابی کارشناسان را از هویت شهری مشهد مدنظر قرار داده است. در این سؤال پرسش می‌شود که شهر مشهد تا چه حد می‌تواند شهری با هویت تلقی شود. در ارزیابی کارشناسان حدود ۶۰ درصد هویت شهر مشهد را کم و خیلی کم ارزیابی نموده‌اند. ۲۴ درصد آن را در حد متوسط و حدود ۱۸ درصد آن را زیاد و خیلی زیاد دانسته‌اند. (شکل ۵)

شکل ۵ - ارزیابی کارشناسان از میزان با هویت بودن شهر مشهد

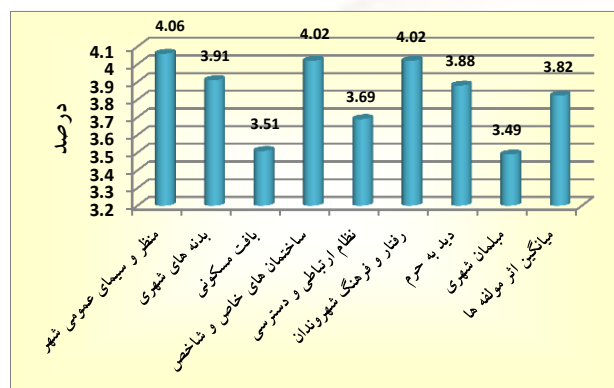
۳-۶ میزان توجه به هویت شهری مشهد در طرح‌های توسعه شهری در سؤال ششم مطرح شده است. نتایج نشان‌دهنده آن است که حدود ۵۶ درصد توجه طرح‌های توسعه شهری را به هویت شهر مشهد کم و خیلی کم و حدود ۲۷/۷ درصد متوسط ارزیابی نموده‌اند؛ به عبارت دیگر بیش از ۸۰ درصد صاحب‌نظران توجه طرح‌های توسعه شهری را به ارتقای هویت شهری متوسط و کمتر از آن دانسته‌اند.

شکل (۶) میزان توجه به هویت شهر مشهد در طرح‌های توسعه شهری

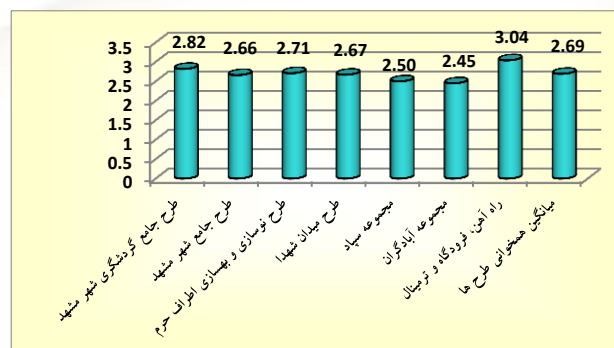
۳-۷ سؤال هفت نظر کارشناسان را از تأثیر هر یک از مؤلفه‌های کالبدی - فضایی در حفظ یا ارتقای هویت شهری مشهد مورد پرسش قرار می‌دهد. استخراج داده‌های این سؤال همچون سؤال ۳ و بر مبنای جدول (۱) عمل گردید. نتایج به دست آمده در شکل (۷) آمده است. نتایج به دست آمده نشان‌دهنده آن است که منظر و سیمای عمومی شهر با حدود میانگین نمره ۴/۰۶ مطابق نظر کارشناسان بالاترین تأثیر را در حفظ و ارتقای هویت شهری دارا است. مؤلفه‌های دیگری همچون رفتار و فرهنگ شهروندان و ساختمان‌های خاص و شاخص با حدود میانگین ۴/۰۲ در جایگاه دوم تأثیرگذاری در ارتقای هویت شهری هستند. مطابق

ارزیابی کارشناسان، مبللمان شهری با حدود میانگین ۳/۴۹ و بافت مسکونی با حدود ۳/۵ کمترین تأثیر را در هویت شهری دارا هستند.

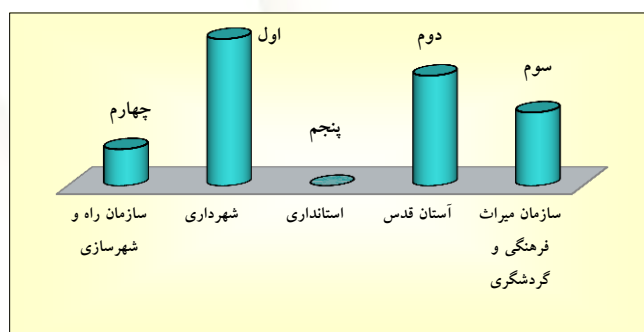
شکل ۷ - میزان تأثیرگذاری مؤلفه‌های کالبدی - فضایی در حفظ یا ارتقای هویت شهری مشهد بر اساس جدول ۱

۳-۸ سؤال هشتم بانام بردن از چند طرح و پروژه مهم، میزان هم‌خوانی آن‌ها را با هویت شهری در معرض ارزیابی کارشناسان، متخصصان و مدیران می‌گذارد. نتایج حاصل از این سؤال در شکل (۸) نشان داده شده است. ارزیابی کارشناسان نشان‌دهنده آن است که طرح‌ها و پروژه‌های راه‌آهن، فرودگاه و پایانه با میانگین حدود ۳/۰۴ بالاترین هم‌خوانی را در ارتباط با هویت شهری دارا هستند. بعدازآن طرح جامع گردشگری با میانگین حدود ۲/۸۲ و طرح مجموعه آبادگران و مجموعه سپاد با نمرات ۲/۴۵ و ۲/۵ در پایین‌ترین شرایط قرار دارند. به‌طورکلی ارزیابی نشان می‌دهد که تمامی پروژه‌های ذکرشده در حد میانه در پاسخ‌گویی به انتظار از هویت شهری قرار دارند به‌طوری‌که میانگین ارزیابی دارای نمره ۲/۶۹ می‌باشد.

شکل ۸ - ارزیابی کارشناسان از طرح‌ها و پروژه‌ها در رابطه با انتظار از هویت شهری مشهد

۳-۹ ارزیابی کارشناسان از تطبیق نقش و مأموریت هر یک از سازمان‌های نام‌برده شده در هویت بخشی به شهر مشهد موضوع سؤال نهم است. درواقع هدف آن بوده که سازمان‌های دارای مسئولیت در شکل‌دهی به ساختار فضایی-کالبدی شهر مشهد به ترتیب اولویت مشخص گردند. در این راستا نتایج استخراجی از پرسشنامه در شکل (۹) آمده است. نتایج نشان می‌دهد که در دیدگاه صاحب‌نظران، شهرداری مشهد با توجه به نقش و مأموریت خود در اولویت اول هویت بخشی به شهر مشهد قرار داشته و بعد از آن آستان قدس رضوی قرار دارد. در مرتبه سوم سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، صنایع دستی و گردشگری قرار گرفته است.

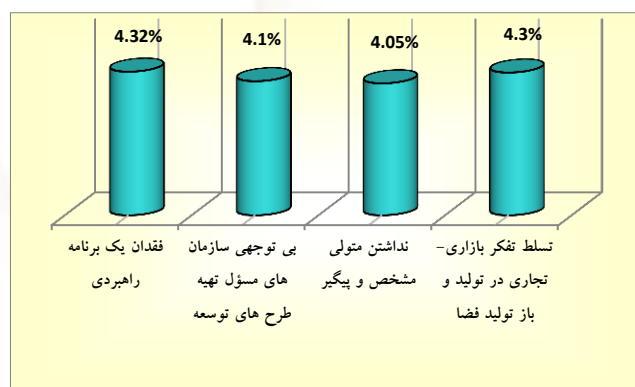
شکل ۹ - اولویت‌بندی سازمان‌ها و ارگان‌ها در هویت بخشی به شهر مشهد

۳-۱۰ سؤال ده به ارزیابی کارشناسان از تأثیرپذیری هویت و ساختار کالبدی - فضایی فعلی شهر مشهد از هر یک از عوامل نام‌برده شده اختصاص دارد که نتایج حاصل از این سؤال در شکل (۱۰) آمده است. نتایج نشان‌دهنده آن است که عواملی چون اقتصاد زیارت، ساختار فرهنگی و ساختار سیاسی - مدیریتی تأثیرگذاری زیادی در هویت و ساختار کالبدی- فضایی فعلی شهر مشهد از دیدگاه پرسش‌شوندگان دارند. عوامل دیگر همچون ساختار اقتصاد شهری، ساختار طبیعی و جغرافیایی دارای تأثیرگذاری کمتری در هویت و ساختار کالبدی - فضایی شهر مشهد می‌باشند.

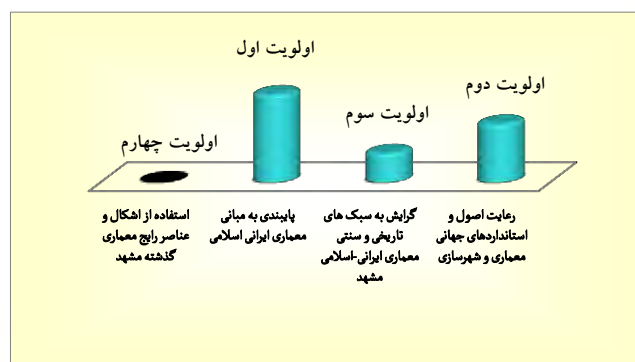
شکل ۱۰ - میزان تأثیرپذیری هویت و ساختار کالبدی و فضایی مشهد از عوامل مختلف

۱۱-۳ سؤال یازدهم به بررسی و ارزیابی تأثیر عوامل نام برده شده بر نقصان و مشکلات ساختار کالبدی- فضایی شهر مشهد اختصاص یافته که نتایج در شکل (۱۱) آمده است. از میان ۴ عامل معرفی شده، صاحب نظران دو عامل تسلط تفکر بازاری-تجاری و فقدان برنامه را بیش از دو عامل دیگر یعنی؛ نبود متولی مشخص و بی توجهی سازمان مسئول، در بروز مشکلات و نقصان های شهری مؤثر دانسته اند. باین وجود درجه هر چهار عامل ذکر شده زیاد و خیلی زیاد ارزیابی شده است.

شکل ۱۱- تأثیر عوامل بر نقصان و مشکلات ساختار کالبدی - فضایی شهر مشهد

۱۲-۳ سؤال دوازدهم به این پرسش از کارشناسان اختصاص یافته است که چگونه می توان با ارزش های معماری و شهرسازی اصیل مشهد ارتباط برقرار کرد. نتایج به دست آمده نشان می دهد که اقدام اول اولویت دار که از طریق آن می توان با ارزش های معماری و شهرسازی اصیل مشهد ارتباط برقرار نمود، پایبندی به مبانی معماری ایرانی- اسلامی است. در اولویت دوم در این زمینه رعایت اصول و استانداردهای جهانی معماری و شهرسازی قرار داشته و اولویت سوم به گرایش به سبک های تاریخی و سنتی معماری ایرانی- اسلامی دارد.

شکل ۱۲- اولویت های مؤلفه های مرتبط با ارزش های معماری و شهرسازی اصیل مشهد

۴. نتیجه گیری:

- نظرسنجی از بیش از ۱۰۰ صاحب نظر برجسته شهر که به عنوان معمار و شهرساز در بخش های مشاوره ای یا مدیریتی مشغول به کار بوده اند انجام پذیرفته است و پرسش ها در ارتباط با مباحث هویتی و زیارتی شهر و مسائل و مشکلات موجود و راهبردهای حل مسائل بوده است. نتایج نظرسنجی به طور خلاصه عبارت اند از:
- بیش از ۹۰ درصد متخصصین ساختار کالبدی شهر مشهد را پاسخگوی نیازهای زائران بارگاه رضوی ندانسته اند.
 - حدود ۷۲ درصد صاحب نظران بین ماهیت زیارتی شهر مشهد و سیمای کلی شهر هماهنگی و تجانس کم و خیلی کمی دیده اند.
 - میزان توجه به مباحث هویت شهری در نزد بیش از ۵۵٪ پرسش شونده گان زیاد و خیلی زیاد بوده است.
 - بیش از ۸۰٪ متخصصین هویت شهر مشهد را متوسط به پایین ارزیابی کرده اند.
 - اکثر پرسش شونده گان میزان توجه به طرح های توسعه شهری را به مباحث هویتی نامطلوب دانسته اند (حدود ۷۵٪)
 - نمره اکثر کیفیت مؤلفه های کالبدی شهر کمتر از متوسط بوده. در این میان کمترین نمره به سیمای عمومی شهر و فضاهای حرکت پیاده داده شده است در حالی که صاحب نظران، منظر و سیمای عمومی شهر و ساختمان های خاص و مهم و رفتار و فرهنگ شهروندان را بیش از مؤلفه های دیگر کالبدی نماینده هویت شهر معرفی کرده اند.
 - پرسش شونده گان به ترتیب سازمان ها و ارگان های شهرداری، آستان قدس رضوی، میراث فرهنگی و گردشگری، سازمان راه و شهرسازی و استانداری را متولی تحقق هویت شهری مطلوب می دانند.
 - صاحب نظران، ساختار فرهنگی، مدیریت شهری، اقتصاد زیارت را در شهر مشهد از مهم ترین عوامل هویت ساز معرفی کرده اند.
 - چهار عامل تسلط تفکر بازاری- تجاری، فقدان یک برنامه راهبردی، نداشتن متولی مشخص و پیگیر و بی توجهی به سازمان های مسئول تهیه طرح های توسعه را از عوامل مهم بحران هویت موجود می دانند.
 - صاحب نظران معتقد بوده اند که پایبندی به مبانی معماری ایرانی- اسلامی و رعایت اصول و استانداردهای جهانی معماری و شهرسازی دو روش مهم برای پیوند با ارزش های معماری و شهرسازی اصیل مشهد است، گرایش به سبک های تاریخی و سنتی معماری ایرانی- اسلامی در نظر آنان در اولویت سوم قرار گرفته است.

۵. مراجع

- ۱- اوپنهایم، آ.ان. (۱۳۶۹)، طرح پرسشنامه و سنجش نگرش‌ها، ترجمه مرضیه کریم‌نیا، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی
- ۲- بی، ارل، (۱۳۸۵)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، جلد اول، ترجمه رضا فاضل، تهران: سمت
- ۳- بهزادفر، مصطفی، (۱۳۸۶)، هویت شهر. نگاهی به هویت شهر تهران، تهران: انتشارات نشر شهر
- ۴- پاکزاد، جهان‌شاه، (۱۳۸۶)، سیر اندیشه‌ها در شهرسازی. از کمیت تا کیفیت، جلد ۲، تهران: شرکت عمران شهرهای جدید
- ۵- حبیبی، سید محسن و سعیدی رضوانی، هادی، (۱۳۸۴)، شهرسازی مشارکتی؛ کاوشی نظری در شرایط ایران، هنرهای زیبا، شماره ۲۴
- ۶- دیوید، فرد آر. (۱۳۹۳)، مدیریت استراتژیک، ترجمه: علی پارسائیان و محمد اعرابی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ بیست و هشتم
- ۷- رجبی، مجید، (۱۳۸۹)، روش تمایز معنایی، کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۲۵
- ۸- رضوانی، علیرضا، (۱۳۹۱)، گزارش نهایی سند راهبردی و برنامه پنج‌ساله حوزه معماری و شهرسازی در طرح توسعه کمی و کیفی زیارت امام رضا (ع)
- ۹- علی‌احمدی، علیرضا و فتح‌الله، مهدی و تاج‌الدین، ایرج، (۱۳۹۱)، نگرشی جامع بر مدیریت استراتژیک، انتشارات تولید دانش، چاپ شانزدهم
- ۱۰- میلر، دلبرت ج. (۱۳۸۰)، راهنمای سنجش و تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی
- ۱۱- نقی‌زاده، محمد، (۱۳۸۶)، ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان

[12] Delanty, Gerard and Jones, Paul R. *European identity and architecture*, European Journal of social theory, 2002, 5(4):453-466

[13] Dunham, R. *The Strategic Technique*, University Of Wisconsin, School Of Business, 2001, p7

[14] P.E. Mouritzen and J.A. Svava, *Leadership at Apex, Politicians and administrators in Western Local Governments*, 2002, Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press

[15] Cronbach, Lee J. *Coefficient Alpha and the internal structure of tests*, Psychometrika, 1951, Vol. 16, No. 3, 297- 334

